

DEDE KORKUT KİTABINDA GEÇEN ATASÖZLERİNİN ANLAMSAL İNCELEMESİ VE TÜRKİYE TÜRKÇESİNDEKİ EŞ ANLAMLILARI

Yusuf Can TİRAŞ¹

Halil İbrahim ERTÜRK²

Özet

Atasözleri; bir milletin değer yargılarını, ahlakî değerlerini, düşünce yapısını ve yaşayış tarzını yansıtan, bu unsurları kuşaktan kuşağa aktaran edebî sözlerdir. Atasözlerinin ne zaman ortaya çıktığı ve ilk söyleyeni tam olarak belli değildir. Fakat bir milletin tarihî süreç içerisinde şekillendirdiği bu özlü sözler, orijinal şekliyle ya da aynı anlama gelecek benzer ifadeler vasıtasıyla günümüze dek ulaşabilmektedir. Böylece atasözleri, bir milletin tarihin derinliklerinden süzülerek gelen kültürel kimliğini net olarak yansıtabilmektedir. Milletimize ait atasözlerini içeren eserlerden biri olan Dede Korkut Hikâyeleri, XVI. yüzyılda yazıya geçirilen edebî ürünlerdendir. Türklerin yaşayışı ve değer yargılarıyla ilgili oldukça önemli tespitlerin yapılmasına imkân tanıyan Dede Korkut Hikâyeleri, içerisinde bulunan atasözleri ve deyimler gibi kültür taşıyıcısı unsurlar sayesinde daha da önem kazanmaktadır. Eserde yer alan atasözleri, XXI. yüzyılda dahi birtakım değişikliklerle milletimiz arasında yaşamaya devam etmektedir. Bu çalışmada öncelikle Dede Korkut Kitabı'nda yer alan atasözleri ve bu atasözlerinin günümüzde kullanılan eş anlamlı türevleri tespit edilmeye çalışılacaktır. İkinci aşamada tespit edilen atasözlerinin anlamları üzerinde durulacaktır. Bu vesileyle Dede Korkut Hikâyeleri'nin tarih sahnesine çıkışından bu yana Türkçe atasözlerinin biçimsel ve anlamsal açıdan ne türlü değişim ve dönüşümlere maruz kaldıkları değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Atasözü, Edebî söz, Dede Korkut Kitabı, Türkçe atasözleri.

SEMANTIC EXAMINATION OF PROVERBS APPEAR IN BOOK OF DEDE KORKUT AND SYNONYMS IN TURKEY TURKISH

Abstract

Proverbs are literary expressions which reflect the standards of judgement, ethic prices, thoughts and life style of a nation, and carry these elements between the generations. The rising date and first teller of proverbs are not known clearly. But these aphorisms which were shaped by a nation, can reach until today with original condition or similar expressions in same meaning. So proverbs can reflect the identity of a nation clearly which comes by straining from history. Dede Korkut Stories, including the sayings of our nation are one of literary works transcribed in XVI. century. Dede Korkut Stories, allowing us to determine very important points about life style and values of Turkish people, become more important due to the elements as proverbs and phrases in it. Proverbs located in this manuscript are still living between our nation with some changes in XXI. Century. In this study, first we are going to try to determine the proverbs located in the Book of Dede Korkut and the versions of them which are used today. Secondly we are going to stand on the meaning of these proverbs that were determined. As a result of this, formal and connotative changes and transformations will be evaluated which Turkish proverbs are exposed to them from the rising of Dede Korkut Stories to present time.

Key Words: Proverb, Literary expression, Book of Dede Korkut, Turkish proverbs.

¹ Öğretmen, Milli Eğitim Bakanlığı, yusufcantiras@gmail.com.

² Uşak Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi, erturk2000@hotmail.com.

Atasözü Kavramına Genel Bir Bakış

Tarihin herhangi bir döneminde ortaya çıkmış, tarih sahnesinde kendisine verilen rolü oynamış ve zamanı gelince de bu sahneden çekilmiş veya hâlen varlığını sürdürmekte olan her millet; kendi millî hassasiyetleri, yaşam biçimi ve dünyevî görüşlerini o dönemde kullanılan dilin imkân verdiği oranda ifade etmiş; bu doğrultuda kendi millî damgasını taşıyan atasözlerini oluşturmuşlardır. Türkiye Türkçesinde kullanılan atasözlerinin birçoğuna Kaşgarlı Mahmut'un Divânü Lügâti't-Türk adlı eserinde rastlanmaktadır. Türk dilinin bilinen en eski sözlüğü olan ve millî bir miras sayılabilecek bu eserde atasözleri 'saw' adı altında yer almıştır. (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: s.810). XI. yüzyıldan itibaren atasözü için 'mesel' kelimesi kullanılmaya başlanmıştır. Terim olarak mesel kelimesi Arapça kökenli olup "1.örnek, benzer, numune 2.dokunaklı ve mânâlı söz 3.terbiye ve ahlâka faydalı, yararlı olan hikâye" (Devellioğlu, 2006: s.625) anlamlarını içerir. Ayrıca, Atasözü, İbrahim Şinâsî'nin *Durub-ı Emsâl-i Osmâniyye*'sinde şu şekilde tanımlanır: "*Durûb-ı emsâl ki hikmetü'l-avâmîdir. Lisânından sâdır olduğu milletin mâhiyet-i efkârına delâlet eder.*" (Şinâsî, H.1302: s.7). Buna göre atasözünün en belirgin özelliklerinden biri, içerisinden çıktığı milletin millî duygusuna ve genel düşüncesine ışık tutmasıdır. Bunun yanında atasözlerinin oluşturulduğu dönem ve toplum hakkında, bu toplumun sosyal ve kültürel hayatı, dünya görüşü ve dine yönelik bakış açısı gibi kendine has birtakım yönlerini yansıtmaya da atasözlerinin en mühim özelliklerinden biridir. Atasözleri; ilk söyleyeni belli olmayan, kısa bir cümle ya da birkaç kelimeyle birçok anlamları içerisinde barındıran ve karşındakini düşünüp bir yargıya varmaya, ibret almaya ve çıkardığı bu yargıyı uygulamaya teşvik eden kısa ve özlü sözlerdir. İlk söyleyeni belli olmamasına rağmen elbette tarihin belirli dönemlerinde birileri tarafından söylenmiştir. Fakat sözün kullanımı sıklaşıp toplum tarafından benimsedikçe zamanla ilk söyleyeni unutulmuş, milletin ortak malı hâlini almış ve anonim hâle gelmiştir. Bu seyir içerisinde atasözleri, doğal olarak toplumda ortaya çıkan değişiklikler ve yenileşmeler doğrultusunda birtakım değişimlere uğramış ve günümüzdeki son şekillerini almıştır. Bu değişim ve yenileşme toplumun değer yargıları ile tam bir uyum içerisinde gerçekleşir. İşte bu sözlerin toplumun değerlerine paralel olması, kısa ve özlü ifade içermesi, yaşanmış veya yaşanması mümkün olan olay ve durumlardan çıkarılan dersleri bir öğüt olarak vermesi onların akılda kalıcılığını artırmış ve dilde tutunmalarını sağlamıştır.

Türk tarihinde atasözlerinin kullanımına ilk olarak Türk dilinin en eski yazılı kaynağı olan *Orhon Yazıtları*'nda rastlarız. Kültigin yazıtının kuzey yüzünün 10.satırında, günümüzde kullanmakta olduğumuz "*az yaşa çok yaşa, akıbet gelir başa*" şeklindeki atasözü ile hemen aynı anlamı taşıyan "*Zamanı Tanrı takdir eder, kişi oğlu hep ölmek için türemiş*" (Tekin 2006: s.39) şeklindeki atasözü yazıtlarda geçen atasözlerine bir örnek teşkil eder. Türk dilinin XI. yüzyıldaki *Divânü Lügâti't-Türk* ve *Kutadgu Bilig* gibi önemli eserlerinde de çok sayıda atasözüne rastlamak mümkündür. Bu atasözlerinin birçoğu da morfolojik, sentaktik ve semantik bağlamda görülen birtakım değişiklikler dâhilinde günümüzde önemli bir yer tutmaktadır. Görülen bu değişikliklerin en temel nedeni ise daha önce de belirttiğimiz gibi toplumun sosyal ve kültürel yaşamında, dünyaya bakış açısı ve yaşam şeklinde ortaya çıkan birtakım yeniliklerdir. Bu açıdan bakıldığında insanlık için neredeyse hiç değişmeyen ölüm,

dünyanın geçiciliği, erdemlilik ve insanlara faydalı olmak gibi konularda söylenen atasözlerinin asırlar öncesinden bu yana neredeyse hiçbir anlam değişimine uğramadan, aynı anlamlarıyla kullanıldığı görülür.

Daha sonraki dönemlerde, bilhassa XX. yüzyıl başlarında ve Cumhuriyet döneminde gerek atasözlerinin gerek deyimlerin gerekse halka ait diğer dil ürünlerinin Türk dili için taşıdığı önem daha açık bir şekilde anlaşılmalı olmalıdır ki bu dönemde Türk diline ait atasözü ve deyimler üzerine yapılan çalışmalar hem büyük bir artış göstermiş hem de yapılan incelemeler daha derinlemesine yapılmıştır. Velet İzbudak'ın Atalar Sözü (İzbudak 1936), Mehmet Hengirmen tarafından hazırlanan Güvâhî'nin Pend-nâme'si (Hengirmen 1983), Şinasi'nin Durûb-ı Emsâl-i Osmaniye'si (Beyzadeoğlu 2003), Ömer Faruk Akün tarafından hazırlanan Ahmet Vefik Paşa'nın Müntehabât-ı Durûb-ı Emsâl (Akün 1989: s.143-157) adlı eseri yapılan bu çalışmalara önemli birer örnek teşkil eder. Daha sonraları da çalışmalar artarak devam etmiş, Türkiye Türkçesinde ve Anadolu ağızlarında yaşayan atasözleri üzerine birçok çalışma yapılmıştır.

Atasözlerini önemli kılan esas neden bu sözlerin oluşturulduğu toplumun ortak duyuş ve düşünüşünü, milletin karakterini yansıtmasıdır. Bir milletin hangi konularda hassas olduğunu, herhangi bir hususta ne düşündüğünü anlayabilmek için o milletin kendi diliyle oluşturduğu atasözlerine bakılması büyük oranda yeterli olacaktır. Örnek olarak Türk milletinin öz değerlerinden süzerek oluşturduğu atasözlerine bakıldığında aile, komşuluk ilişkileri, vatan muhafazası gibi konularda hassasiyet gösterdiği kolaylıkla söylenebilir. "Ağlarsa anam ağlar, gerisi yalan ağlar; ana hakkı Tanrı hakkı; evlat kemik, torun ilik" gibi toplumumuzda sıkça kullanılan atasözleri milletimizin aileye ve akrabalık ilişkilerine verdiği önemi gösterir. Bunun yanında yine "evi ev eden avrat, yurdu şen eden devlet", "ana gibi yar vatan gibi diyar olmaz" şeklinde yaygın olarak kullanılan atasözleri de bize Türk milletinin vatan ve devlete bağlılık hususlarında ne kadar hassas olduğunu bildirir.

Atasözlerinin üzerinde durulması gereken diğer bir özelliği bu sözler oluşturulurken seçilen kelime kadrosudur. Burada amaç önemli veya değerli kabul edilen bir kavramı, tecrübe edilen bir olayı, kaçınılması gereken bir durumu en kısa ve öz biçimde, akılda en iyi kalmasını sağlayacak şekilde aktarmak olduğu için kelimelerin büyük bir özenle seçilmesi bir zaruret halini alır. Bu doğrultuda seçilen kelimeler hem bütün bir toplumun zevk ve hassasiyetini dikkate almalı hem de kişiye yakın gelecek, gündelik yaşamdan seçilmiş kelimeler olmalıdır. Tüm bunların yanında telaffuzu kolay ve zevkli hale getirmek, akılda kalıcılığı artırmak amacıyla bilhassa teşbih, teşhis, asonans ve aliterasyon gibi edebî sanatların da atasözlerinin oluşumunda önemli bir yeri vardır. Örneğin; "Kurdun adı yaman çıkmış, tilkicik var baş keser" atasözünde akıcılığı sağlayan 'ç, c, ş, s' gibi seslerin peş peşe kullanılması sözün telaffuzunu ve akılda kalmasını kolaylaştırır. "Dert gezmiş derman da beraber gezmiş" atasözünde teşhis sanatının kullanılması da bu duruma iyi bir örnektir. Atasözlerinde birbiriyle çelişen kelimelere, yanlış terkiplere ve yanlış anlamda kullanılan kelimelere rastlamak pek mümkün olmaz. Öyle ki bazen sayfa dolusu metinle anlatamayacağımız bir olay ya da tecrübeyi bir atasözü sayesinde tam da ifade etmek istediğimiz şekliyle bir çırpıda aktarırız. Örneğin, "iletişim" konusunun insanlar arasındaki önemini ifade için "Hayvanlar koklaşa koklaşa, insanlar konuşa konuşa anlaşır" atasözü, "iletişimin önemi"ni kısaca anlatmak için yeterlidir

Dede Korkut Kitabı'nda Yer Alan Atasözleri ve Türkiye Türkçesindeki Eşanlamlıları

Türk dilinde atasözlerinin geçmişini *Orhon Yazıtları*'ndan daha geriye götürebilmek mümkündür. Çünkü atasözleri sözlü kaynaklardandır. *Orhon Yazıtları*'nda ise yazılı örneklerine rastlanılmaktadır. Daha sonraki dönemlerde verilen *Divânü Lügâti't-Türk*, *Atabetü'l-Hakâyık* gibi eserlerde de atasözleri önemli bir yer tutar. Tıpkı bu eserler gibi atasözlerinin önemini ortaya koyan, bunların geçmişten günümüze aktarılmasını sağlayan eserlerden biri de *Dede Korkut Kitabı*'dır. Teşekkür itibarıyla baktığımızda *Dede Korkut Kitabı* millet tarafından oluşturulmuş, milli bir destandır. Dolayısıyla da milletin zevkini, müşterek şuurunu ve yaşam biçimini, geleneklerini, göreneklerini, manevi değerlerini ve hassasiyetlerinden izler taşır. Türk toplumuna özgü birçok unsuru, toplumun zevklerini, onlar için hangi unsurların önem taşıdığını bu eserden yola çıkarak saptayabilmek mümkündür. Bunların yanında Türklerin yaşadıkları coğrafya, mevcut dönemde mücadele içinde oldukları unsurlar gibi hususlarda bilgi edinmemiz açısından yine bu eser bize büyük oranda yardımcı olur.

Yukarıda yer verilen tüm yönlerinin dışında bu çalışma kapsamında değinilmek istenen husus, *Dede Korkut Kitabı* içerisinde geçen atasözlerinin tespiti ve bu atasözlerinin günümüzdeki kullanımlarıyla birlikte sunulmasıdır. Bu milli destan, üslubu itibarıyla Türk diliyle verilmiş eserlerin en seçkin örneklerinden birini oluşturur. Öyle ki yüzyıllar boyunca halkın düşünce ve dil süzgecinden geçerek başarıyla yoğrulmuş, sonunda Türk dilinin başlıca kaynaklarından biri haline gelmiştir. Destan içerisinde yer alan atasözleri ve deyimler Türk dilinin zenginliğini ispat etmek için bulunmaz birer delildirler. *"Destanların teşekkülünde çekirdek, gelişme ve tesbit olmak üzere üç ana safha ve şart vardır. Milletin ibtidâi devrinde onu toptan sarsan bir tarihî vaka üzerine destan çekirdeği teşekkül eder; sonra bu çekirdek uzun zaman bir destan devri yaşayan o millet tarafından yeni vakalarla geliştirilir; nihayet bu gelişme tamamlandıktan sonra, fakat erimeden, canlı iken, yazılı devreye geçilerek bir sanatkârın onu tespit etmesi gerekir. Dede Korkut da bu safhalardan geçmiş, Oğuzların Asya'daki eski yurdunda ilk çekirdek teşekkül etmiş, sonra batıya yerleşmelerine kadar geliştirilmiş, nihayet biraz geç kalınarak, yazılı devre bir hayli ilerledikten, destan devri bittikten, destanlar halk hikâyesine dönmeye başladıktan sonra, 15.asrın sonu ile 16.asrın başlarında meçhul bir sanatkâr tarafından yazıya geçirilmiştir."* (Ergin 2007: s.8-9).

Bugün *Dede Korkut Kitabı*'nın Vatikan nüshası ve Dresden nüshası olmak üzere bilinen iki nüshası mevcuttur. Bu iki orijinal nüshanın yanında bir de Berlin yazması olarak tanınan nüsha bulunmaktadır. Bu nüshanın 19. yüzyıl dolaylarında, diğer iki nüshanın yazıya geçirilmesinden daha sonraki bir dönemde Dresden nüshasından kopya edildiği düşünülmektedir. *Dede Korkut Kitabı*'nın 15. ve 16. yüzyıl dolaylarında yazıya geçirilmiş olmasından dolayı içerisinde geçen olaylar Oğuz beylerinin etrafında ve Anadolu, Azerbaycan, Gürcistan dolaylarında teşekkül eder. Gerek içerdiği konular gerekse dili itibarıyla son derece ilgi çekici bir eser olan *Dede Korkut Kitabı*'nda üslubu zengin kılan başlıca unsurlar olarak birçok deyim ve atasözüne rastlanmaktadır. Kullanılan deyim ve atasözlerinden bir kısmı bugün orijinal şekilleri muhafaza edilerek yaşamaktadır. Bunun yanında burada geçen atasözlerinin bir kısmının da günümüze ulaşınca dek birtakım şekil ve kelime değişikliklerine uğramakla birlikte yine aynı anlamı ihtiva edecek şekilde kullanıldıkları görülmektedir. Bu noktadan hareketle,

öncelikle eser içerisinde tespit edilen atasözleri orijinal şekilleriyle verilecek, tespit edilen her atasözü anlam bakımından açıklanacaktır. Orijinal şekilleri verilen atasözleri Orhan Şaik Gökyay'ın "Dedem Korkudun Kitabı"(1973) adlı çalışmasından alınmıştır. Sonrasında ise Türkiye Türkçesinde bu atasözleriyle eşanlamlı olarak kullanılmakta olan atasözleri verilmeye çalışılmıştır.

1. "Allah Allah demeyince işler onmaz" (DKK. 1973: s.1)

Bu atasözü Türklerin İslamiyet'i kabul ettikten sonraki dönemlerin etkisindedir. İslam inancındaki her işe Allah'ın adıyla başlama koşulu atasözümüze de yansımış, işlerin istenilen doğrultuda gelişmesi için Allah'ın adının zikredilmesi gerekli görülmüştür. Bu atasözü Nurettin Albayrak'ın *Türkiye Türkçesinde Atasözleri* adlı eserinde de aynı şekilde yer almaktadır (s.140-1223). Bu atasözü, Süleyman Çelebi'nin Vesiletü'n-Necât (Mevlid) adlı eserinin başlarında şu şekilde geçmektedir: "Allah adın her kim ol evvel ana / Her işi âsân eder Allah ana" (Ateş 1954: s.92). Bu atasözü tasavvufta sıkça kullanılan "Allah diyen mahrum kalmaz" atasözüyle de benzer anlam taşımaktadır. Gölpınarlı, bu atasözü üzerine şöyle bir açıklamada bulunur: "Bu atasözü, dille Allah diyenin değil, canla, gönülle, kendi varlığından geçerek, bir hadîs-i kudsîde bildirildiği gibi iradesini, Tanrı iradesine verip kudret sahibinin diliyle Allah diyenin mahrum kalmayacağını bildirir." (2004: s.20-21). Nitekim *Dede Korkut Kitabı*'nda yer verilen hikâyelerde de kahramanların Allah'ı anarak bir işe giriştiği görülmektedir. Şinâsî'nin Durûb-ı Emsâl-i Osmaniye adlı eserinde bu atasözü "Allah diyen aldanmaz/ mahrum kalmaz" (Yurtbaşı 2013: s.41) şeklinde geçmektedir. Hilmi Soykut'un Türk Atalar Sözü Hazinesi'nde ise D.K.'da geçen bu atasözüne benzer anlamda "Allah diyen açıkta (mahrum) kalmaz" atasözü bulunmaktadır. (1974: s.63). Bu atasözünü bağlantılı bir anlam taşıyan "Ata binersen Allah'ı; attan inersen atı unutma" (Aksoy 1993: s.158) şeklindeki atasözü de her işi yaparken Allah'ı anmanın gerekliliğini vurgulamaktadır. İnsanın bir şey yaparken mutlaka önce Allah'ı sonra da onun verdiği nimeti hatırlaması bu atasözleriyle vurgulanmaktadır..

2. "Ana hakkı Tanrı hakkı". (DKK. 1973: s. 24).

Bu söz Türk milleti için en önemli kavramlardan olan *ana* ve *ana hakkı* kavramlarını yansıması bakımından önemlidir. Bu atasözü Nurettin Albayrak'ın *Türkiye Türkçesinde Atasözleri* adlı eserinde aynı şekilde yer almaktadır (s.154-1498). Yine bu atasözü "Ana hakkı ödenmez" şeklinde dilimizde yaşamaktadır. (Yurtbaşı 2013: s.46). Ananın evladı üzerindeki hakkı nasıl ödenemezse, Tanrı'nın kulları üzerindeki hakkının ödenmesinin de o denli imkânsız olduğu vurgulanmıştır.

3. "Aslan enigi yine aslandur" (DKK. 1973: s.118)

Bu sözle anlatılmak istenen aile içerisinde çocukların baba ve annelerine benzemesi, onları örnek almasıdır. Ayrıca insanların aslına benzeyeceği, ataları ne ise kendisinin de o olacağı anlamı da verilebilir. Bununla aynı anlamı ihtiva eden "Kurttan kuzu doğmaz, kerkenezden şahin" (Albayrak 2009: s.682-1349) ve "Dama çıkan keçinin çama çıkan oğlağı olur" (Albayrak 2009: s.324-5304) şeklindeki atasözleri günümüz toplumunda daha yaygındır. Bu atasözlerinin yanında "Anaları ne ki danaları ne olsun, Armut dalının dibine düşer, Öyle atadan böyle oğul" (Yurtbaşı 2013: s.125-131) atasözleri de yine aynı anlamı aktarmak amacıyla kullanılan diğer

örneklerdir. *Aslan* kelimesiyle yiğitlik, kahramanlık, vatani ve ailesi için özveride bulunma gibi anlamların verilmesinin yanı sıra, bu kelimenin kapsamını hem erkek hem de dişi olarak değerlendirmek gerekir. Kadın olarak ele aldığımızda, sıklıkla kullanılan *"Anasına bak kızını al, kenarına bak bezini al"* atasözü de kız çocuklarının anneye benzediğini belirtmektedir. Ayrıca, *"Anasının çıktığı dala kızı salıncak kurar"* (Aksoy 1993: s.147) atasözü de anneliğin evlat yetiştirmedeki önemini belirtmektedir. *"Arabının ön tekerleği nereden geçerse art tekerleği de oradan geçer"* (Aksoy 1993: s.149) atasözü de evladın anne babanın izinden gittiğini, onları örnek aldığını ifade etmektedir. Yine, 'soy-soya çekme' ile ilgili olarak Soykut, şu atasözlerine yer vermektedir: *'Âkıbet kurd oğlu kurd olur', 'Ak şekeri beyaz (kara) şeker, bir damarı soya çeker', 'Anadan olur dana, hamurdan olur maya', 'Anaları ne ki, danaları ne olsun', 'Ananın geçtiği köprüden kız da geçer', 'Anan soğan, baban sarımsak; sen bir kelle şeker', 'Armut ağacı elma vermez', 'Aslı ne ise nesli de odur', 'Ata oğlu ataç doğar', 'Ateşin oğlu(yavrusu) kül olur', 'Boktur kokar, cinstir çeker', 'Cins cinse çeker', 'Çoban olan koyun gütmek; oğul, babanın huyun gütmek gerek.'* (1974, s. 233).

Dede Korkut Kitabı'nda geçen atasözlerinin, günümüzde farklı sözlerle ifade edildiği görülmektedir. Bununla beraber soy kavramının önemi, anne ve babanın asil olması atasözlerimizde ağırlıkla yer almaktadır. Soy ile övünmek her ne kadar İslamiyet ile birlikte yasaklansa da, Türkler arasında soy'un önemi bir hayli fazladır. Günümüzde de soy ile insan karakterinin birbirine benzediği anlayışı milletimiz arasında yaygındır. Hatta evliliklerde bile evlenecek erkeğin ve kızın aralarındaki sevgiden önce aileler, birbirleri hakkında bilgi edinmeyi, kızlarını veya oğullarını soylu-soplu ailelerin evlatlarıyla evlendirmeyi daha uygun bulmaktadır. Nitekim Dede Korkut Kitabı'nda Kam Püre Oğlu Bamsı Beyrek Destanı'nda anlatılan temalardan biri de budur. Bamsı Beyrek ve evlenmek istediği Banu Çiçek'in bey çocukları olduğu ifade edilmekle birlikte, beyin oğlu da kahramanlığını göstermek şartıyla Banu Çiçek ile evlenebilmektedir. Bu kahramanlığı isteyen de Bamsı Beyrek'in evlenmek istediği Banu Çiçek'tir (Ergin 2007: s. 57-89).

4. "At ayağı külüg, ozan dili çevük olur" (DKK. 1973: s.6).

Bu söz görünen yapısının dışında değişmeceli bir anlama sahip olup zamanın çabucak geçeceğini ve beklenen günün tez geleceğini ifade eder. Zira *Dede Korkut Kitabı'nın* geneline bakıldığında bu atasözünün birkaç farklı yerde bu işlevi yerine getirmek için kullanıldığı görülür. *Dede Korkut Kitabı'nda* yer alan destanlarda bu atasözünün olayları hızlandırmak ve zamanlar arası geçişi sağlamak amacıyla söylendiği görülmektedir. *'Dirse Han Oğlu Boğaç Han Destanı'nda* *"Bir nice müddetden sonra bir oğlan doğurdu, oğlanıcuğunu dayalara verdi, saklatdı. At ayağı külüg, ozan dili çevük olur; (...) oğlan büyür. Oğlan on beş yaşına girdi"* (Gökyay 1973: s.6). Yine aynı destanda *"At ayağı külüg, ozan dili çevük olur, Hanum oğlanun kırk günde yarası onuldu, tamam eyi oldu, sapasağ oldu"* (Gökyay 1973: s.12). Görüldüğü üzere destanda bu sözün işlevi zamanın akışını hızlandırmak ve lafı fazla uzatmamaktır.

5. "At işler er ögünür". (DKK. 1973: s.41).

Bu atasözü geçmişte Türkler için atın ne derece önemli olduğunu gösterir. Atasözü ile kastedilen eri er yapan en önemli unsurlardan birinin at olduğudur. Bu söz günümüzde 'Alet işler el övünür, talih işler kul övünür' şeklinde kullanılmaktadır. (Albayrak 2009: s.137-1159).

6. "Baş esen olsa börk bulunmaz mı olur?" (DKK. 1973: s.93).

Yukarıdaki atasözü; insan sağlığının önemini vurgulamak, sağlık yerinde oldukça diğer unsurların zamanla yerine oturacağını belirtmek için kullanılır. Bu söz günümüzde de küçük birtakım değişiklikler dâhilinde kullanılmaktadır. "Baş sağ oldukça börk eksik olmaz" (Albayrak 2009: s.228-3117). gibi. Öte yandan, günümüzde bu atasözünün yerini tutan sağlık ile ilgili şu atasözleri de kullanılmaktadır: "Başın sağlığı, dünyanın varlığı, Her işin başı sağlık, Sağ olana her gün bayram, Sağlık en büyük devlettir, kıymetini bilmeli, Sağlık varlıktan yeğdir, Yiğidin sermayesi sağlık" (Yurtbaşı 2013: s.395-397).

7. "Çıkan can geri gelmez" (DKK. 1973: s.1).

Bugün bu atasözümüyle aynı anlamı taşıyan "Çıkan göz yerine girmez" (Albayrak, 2009: s.301-4776) atasözü Türk toplumunda oldukça yaygın olarak bilinir. Aslında her iki söz de olup bitmiş bir işi başa döndürmenin, bu iş için üzülmenin ya da çaba göstermenin anlamsızlığını ifade eder. DLT.'de yer alan "Yalnuq mengü tirilmes, sınka kirüp yanmas/Kişi ebedi yaşamaz, mezara giren geri gelmez" (DLT. 1992: s.65) atasözü de yine aynı anlamı taşır. "Allah'tan sıska, ne yapsın muska; Çaresiz derde Lokman neylesin; Kel, ilaç bilse kendi başına sürer; Olmuşla ölmüşe çare bulunmaz" (Yurtbaşı 2013: s.120-122) atasözlerinin yanı sıra "Anadan doğmak ölüm içindir; Azrail'e bahane bulunmaz; Ecel ne bir saat geri, ne bir saat ileri; Ecele/Ölüme çare bulunmaz" (Yurtbaşı 2013: s.381-383) atasözleri de *Dede Korkut Kitabı*'nda geçen atasözlerinin günümüze yansımalarıdır.

8. "Derin olsa baturur, kalabalık korhudur." (DKK. 1973: s.41); "Yalunuz yiğit alp olmaz, yavşan dibi berk olmaz" (DKK. 1973: s.121).

Bu atasözlerinde birlik olmanın önemine değinilmektedir. Bugün bu atasözleriyle aynı anlamı taşıyan 'Kalabalığa taş atılmaz' şeklindeki atasözü de sıkça kullanılan bir atasözüdür. Bunların dışında kalabalığın kişiye cesaret vereceğini ve daha etkili olacağını, yalnız olan kişinin söz sahibi olamayacağını belirten "Arpasız at aşumas, arkasız alp/çerig sıyumas (Arpasız at koşamaz, arkasız yiğit asker bozamaz)" (DLT. I: 1992:123) şeklindeki atasözüne yine DLT.'de rastlamaktayız. Aynı zamanda Türklerin toplumsal dayanışmaya verdiği önem de gösterilmektedir. "Az el aş kotarır, çok el iş kotarır, Az el aştı, çok el işde, Baş başa vermeyince taş yerinden kalkmaz, Bir elin nesi var, iki elin sesi var, Bir kanatla kuş uçmaz, Birlik dirliktir, Birlikle demir yumşar, El eli yıkar, iki el de yüzü, İnsan insana lâzım olur, Nerde birlik orda dirlik" (Soykut 1974: s.153); "İnsan insana gerek olur, iki serçeden börek olur, Yalnız taş duvar olmaz" (Yurtbaşı 2013: s.487-490) gibi sıkça kullanılan atasözleri de günümüzde bu atasözünün yerine ikame edilmiş olup bunlar vasıtasıyla yardımseverlik, birliktelik kavramlarının ve bir işte başarılı olmak için dayanışmanın önemi vurgulanır.

9. “Ecel va’de ermeyince kimse ölmez” (DKK. 1973: s.1).

Bu söz, Müslüman Türklerde var olan *ecel* inancını yansıtır. Atasözlerinin milletin dini inançlarından ve hassasiyetlerinden izler taşıdığını daha önce belirtmiştik. Burada da İslam dininde var olan *ecel* inancı söze yansımıştır. Günümüz Türkçesinde bu sözle aynı anlamı taşıyan “*Ecelsiz baş gora girmez*” (Albayrak 2009: s.385-6721) atasözü de sıkça kullanılır.

Günümüzde bu atasözünü anlamca karşılayan atasözlerimiz şöyle sıralanabilir:

“*Ecel gelmezse adama hiçbir şey olmaz; Ecelsiz kul ölmez; Ecelsiz ölüm yok; Hasta yatan ölmez eceli yeten ölür; Kırk yıl kıran olmuş eceli gelen ölmüş; Ölen ile kim ölmüş, herkes sırasını bekler; Ölüm ne bir soluk evvel ne bir soluk sonra*” (Yurtbaşı 2013: s.381-385); “*Ecele çare bulunmaz*”. (Aksoy 1993: s.407).

10. “Yad oğlu saklamağla oğul olmaz” (DKK. 1973: s.1).

Bu söz, başkalarını dikkate alarak, sırf başkalarına güvenerek plan yapmanın, hesap yapmanın sonucunda kişinin emeklerinin boşa çıkabileceğini ifade eder. Günümüzde oldukça yaygın biçimde kullanılan “*El tavuğunu besleyenin kümeste pisliği kalır*” (Albayrak 2009: s.402-7119) atasözü, yukarıdaki atasözünü anlamca en iyi biçimde yansıtır. Ayrıca “*El adamından oğul olmaz; Kendirden bez üveyden öz olmaz*” (Yurtbaşı 2013: s.126-131); “*Çam ağacından ağıl olmaz, el çocuğundan oğul olmaz*” (Aksoy 1993: s.216), “*Mal istersen bedeninden, evlat istersen belinden*” (Aksoy 1993: s.386) atasözleri de bahsedilen anlamı içermektedir.

11. “Er malına kıymayınca adı çıkmaz” (DKK. 1973: s. 1).

Bu söz, insanın sahip olduğu maddi değerlerin o kişinin toplumdaki itibarına katkı sağlaması gerektiğini, malın mülkün böyle olduğu sürece değer kazanacağını bildirir. “*Mal gerek mansıp kazana*” (Albayrak 2009: s.695-13790) şeklinde ifade edilen atasözü de bu sözle hemen aynı anlamı içerir. DLT.’de aynı anlamı taşıyan “*Kız kişi sawı yoriglı bolmas (Cimri kişinin ünü yayılmaz)*” (DLT. I: 1992: s.326) atasözüne rastlamaktayız. Bu söz de yine cimri kişinin adının duyulmayacağını belirterek cömertliği yüceltmektedir. Günümüzde Anadolu’nun çeşitli yörelerinde sıkça kullanılmakta olan “*Aç doyuran aç kalmaz; Ağa bahşişine karar olmaz; Ağalık vermekle olur; Akmayan çeşmenin yanına kimse gelmez; Asıl zengin verendir; Cömert eli kimse kesmez; Himmeti çok olanın, kıymeti de çok olur; Kerim olan varını saklamaz; Mal kazanılmakla şan kazanılmaz; Kişi kerim gerek; Meyve ağacına herkes hizmet eder; Veren eli herkes öper; Yiğidin malı meydandadır*” (Yurtbaşı 2013: s.110-113) gibi atasözleri cömertliğin önemini vurgulayan ve bunun kişiyi itibarlı hâle getirdiğini belirten atasözleridir.

12. “Eski tutuñ biti, öksüz oğlanuñ dili acı olur”. (DKK. 1973: s.126)

Bu atasözünde ikinci kısımda belirtilen görüşün akılda kalıcı olması ve bu kısım kafiye oluşturması açısından virgülden önceki kısımda somut bir örneğe yer verilmiştir. Atasözlerinde edebî sanatların önemli rol oynadığı bilinen bir durumdur. Burada da akılda kalıcılığı artırmak ve söylenişe ahenk kazandırmak amacıyla teşbih sanatına başvurulmuştur.

Genel itibarıyla Türk toplumunda kimsesizlere, muhtaçlara ve öksüzlere yardım etmek, onların eksiklerini gidermek önemli ve takdir edilen işler arasında yer alır. Fakat zaman zaman öksüzlerin nankör olacağı ya da daha genel anlamda el çocuğunun bir kimsenin kendi çocuğu gibi olamayacağını ifade eden atasözlerine de rastlarız. Aynı konuda “*Öksüz besle hasmın olsun, karga besle gözünü oysun*” (Albayrak 2009: s.741-14791) gibi atasözleri de aynı duruma işaret eder. “Dilenciye bir hıyar vermişler, eğri diye beğenmemiş; İyilik bilmeyen katında su getiren ile su kabı kıran birdir; Kâse yalar sonra döner sahibine salar; Kime iyilik edersen, ondan sakla kendini; Nankör yemeği yer, kabına pisler; Öksüzün karnı doyunca yakacak samanlık arar; Tuz ekmek hakkı bilmeyen itten de beterdir; Yetim der sakla beni, büyük olam vuram seni” (Yurtbaşı 2013: s.350-352); “İyilik et kele, sırrını versin ele; Öksüz doyur da yatacağı yere karışma” (Soykut 1974: s.128) şeklinde atasözleri DKK.’da geçen yukarıdaki atasözü gibi yapılan iyiliğe karşı nankörlüğü işleyen atasözleridir.

13. “Eski pambuk bez olmaz. Karı düşman dost olmaz” (DKK. 1973: s.1).

Diğer birçok atasözünde olduğu gibi burada da güncel hayattan somut bir örnek verme yoluyla sözün ikinci kısmında belirtilen görüş desteklenmiştir. Nasıl ki eski pamuğun işlenip bez olamayacağı bilinen bir gerçek ise eski dostun da düşman konumuna geçemeyeceği bariz bir durumdur. Günümüzde bu atasözünün yanında ‘*Eski pamuk bez olmaz, karı düşman dost olmaz*’ (Albayrak 2009: s.429-7021) ve ‘*Eski pamuk bez olmaz, dul avrat kız olmaz*’ (Albayrak 2009: s.429-7020) şeklinde yine aynı anlamı içeren atasözleri de yaygın olarak kullanılır.

14. “Evvel âhir uzun yaşuñ ucu ölüm” (DKK. 1973: s. 133).

Türk-İslam geleneğinde her canlının bir gün ölümü tadacağı, insanların ölüm gerçeğini kabullenip kaderlerine rıza göstermeleri esastır. Bu atasözü de Türklerin kadere rıza gösterme anlayışını yansıtır. Türk-İslam kültüründe bu durumu ortaya koymak amacıyla oluşturulmuş olan “*Az yaşa çok yaşa; akıbet gelir başa*” (Albayrak 2009: s.210-2721) şeklindeki atasözü de buna iyi bir örnek teşkil eder.

15. “Gelimli gidimli dünya, son ucu ölümlü dünya” (DKK. 1973: s.15).

Bu atasözü de bir önceki atasözü gibi insan yaşamının bir sonu olduğunu ve dünyanın geçiciliğini vurgular. Günümüzde Anadolu’nun çeşitli bölgelerinde kullanılmakta olan “*Anadan doğmak ölüm içindir; Cümlemizin gideceği kara topraktır; Deve çökmedik ev varmış, amma ölüm girmedik ev yokmuş; Düğünsüz ev olur, ölümsüz ev olmaz; Hepsî yalan, ölüm gerçek*” (Yurtbaşı 2013: s.381-384) gibi atasözleri de ölümün mutlaka geleceğini, dünyaya bağlanmamak gerektiğini haber veren diğer atasözü örnekleridir.

16. “Kız anadan görmeyince öğüt almaz. Oğul atadan görmeyince sufra çekmez” (DKK. 1973: s. 1).

Aile kurumu Türk toplumunda önemli bir yere sahiptir. Öyle ki aile geçmişten bu güne ilk eğitim yeri, bir nevi okul olarak algılanır. Bu atasözünde çocukların birtakım sorumluluklarını ilk olarak aile içinde ve aile sayesinde öğrenip benimsedikleri vurgulanır. Bu söz günümüz toplumunda da sıklıkla kullanılmaktadır. “*Ağaç yaş iken eğilir; Anaları ne ki danaları ne olsun, Anası ağaca çıkarsa kızı budak budak gezer; Armut dalının dibine düşer; Çingene, ‘çocuğumun hastalığı bir şey değil, huyunu değiştirir’ demiş; Çocuğa ‘Ne işliyorsun?’ demişler,*

'Büyüğün yaptığını işliyorum' demiş; Öyle atadan böyle oğul; Karpuz kökeninde büyür; Keçi nereden atlarsa, oğlağı da oradan atlar; Kız anasından görmeyince sofrayı kaldırmaz; Kız anasını, inek danasını bilir; Oğlan babadan görür sofraya açar, kız anadan görür çeyiz serer; Oğlan babadan öğrenir sofraya yazmayı, kız anadan öğrenir kapı gezmeyi; Oğlan babaya, kız anaya çeker" (Yurtbaşı 2013: s.125-131); "Ağaç yeşert, meyve getirsin; oğlan büyüt, ekme getirsin" (Soykut 1974: s.97) gibi diğer atasözü örnekleri günümüzde bu atasözünün içerdiği mesajı taşımakta olup kişinin karakterinde genetiğinin ve örneksemenin önemini vurgulayan diğer atasözleridir.

17. "Tekebbürlük eyleyeni Tanrı sevmez". (DKK. 1973: s.1)

Bu atasözü İslamiyet'in kabulüyle birlikte Türklerde tam olarak teşekkül eden tevazu anlayışının önemini vurgular. Zira Türk milletinin İslamiyet'i kabulüyle birlikte bu dinin düsturları, emir ve yasakları, İslam dininde hoş görülen ve mekruh sayılan unsurlar Türk milletinin yaşam tarzına ve kültürüne yansır. İslâmiyet'te kibirlenmek günah sayılmış, kibir ehli olan insanlara hoş bakılmamıştır. Kur'ân-ı Kerîm'de yer alan kibirlenmek ile ilgili ayetlerden bir kısmını burada vermenin uygun olacağını düşünüyoruz: "Ve (yine) kendilerine: 'İnsanların imân ettiği gibi siz de imân edin' denildiğinde: 'Düşük akıllıların imân ettiği gibi mi imân edelim' derler. Bilin ki, gerçekten asıl düşük akıllılar kendileridir; ama bilmezler" (2/13); "Ve meleklerle: 'Âdem'e secde edin' dedik. İblis hariç (hepsi) secde ettiler. O ise, diretti ve kibirlendi, (böylece) kâfirlerden oldu" (2/34); "Ama iman edenler ve salih amellerde bulunanlar, onlara ecirlerini eksiksiz ödeyecek ve onlara kendi fazlından ekleyecektir de. Çekimser davrananlar ve büyüklenenler, onları acıklı bir azabla azablandıracaktır ve kendileri için Allah'tan başka bir (vekil) koruyucu dost ve yardımcı bulamayacaklardır" (4/173); "Öyleyse içinde ebedi kalıcılar olarak cehennemden kapılardan girin. Büyüklük taslayanların konaklama yeri ne kötüdür" (16/29). (<http://www.mumsema.org/kuran-meali/10206-kuranda-kibir-ayetleri-sure-ve-ayet-numaralari.html> E.T. 09.08.2016). Yukarıdaki ayetlerde ve bunların yanında daha birçok ayette büyüklenme kesin olarak yasaklanmıştır. Kaçınılmaz olan bu gelişme sonucunda birer kültür ürünü olan atasözlerinde de İslâmî unsurlar yer tutmaya başlar. Günümüzde de kibirlenme sevilmeyen bir unsur olarak atasözlerinde şöylece dile getirilmeye çalışılmıştır: "Allah mağruru sevmez; Kibrin hasmı Allah'tır; Mağrur olma, dünya misafir evidir; Mağrurlanma kiraz gibi kurtlanırsın; Öğünmek kötülüktür" (Yurtbaşı 2013: s.241-242).

18. "Komşu hakkı Tanrı hakkı" (DKK. 1973: s.3).

Bu atasözü günümüz Türkçesinde de orijinal şekliyle yer alır. Türk toplumunda önemli bir yeri olan ve toplumun temel taşlarından biri olarak görülen komşuluk kavramı ve komşu hakkı kavramına vurgu yapılır. Günümüzde de komşuluğa verilen değer ve komşuluk ilişkileri bu yönde devam etmiş, bu durum atasözlerimizin bir kısmına şöyle yansımıştır: "Aç kurt komşu kuzuyu yemez; Ateş bacayı sarınca gayret komşulara düşer; Komşu komşunun külüne muhtaçtır; Komşuluk değil doyunca, ölünce" (Yurtbaşı 2013: s.314:316); "Kem dileme komşuna, kem iş gelir başına" (Aksoy 1993: s.357), "Komşu ekmeği komşuya borçtur". (Aksoy 1993: s.367).

19. “Oğuzun arsuzu Türkmenün delüsüne benzer” (DKK. 1973: s. 122).

Bu atasözü iki farklı kavramın mukayese edilmesi ve birinin yeterince açıklanabilmesi için diğerinin örnek gösterilmesi şeklinde teşekkül eder. Burada bir derecelendirme söz konusudur. Bu sözün anlamını belirlemede yararlanabileceğimiz en iyi unsur “Türkmen’e hasım olan develiğini gen yaptırın” (Albayrak 2009: s. 840) şeklinde diğer bir atasözüdür. Buradan anlaşıldığı üzere Türkmenlerle anlaşabilmek son derece güçtür ve Türkmenlerin hasımlığı da son derece şiddetlidir. Ve şimdi normal şartlarda anlaşması güç olan bu türlü bir insanın bir de deli olduğunu hesaba katılmalıdır. İşte Türkmen’in delisi ne ise Oğuz’un arsuzu da ondan geri kalmayacaktır.

20. “Depegen götünü süsegen yırtar” (DKK. 1973: s.130).

Bu söz teşekkül olarak son derece basit olmasının yanında anlam açısından bakıldığında oldukça ince, verilmek istenen mesajı çok açık bir şekilde ve eksiksiz verebilen bir sözdür. Günümüz Türkçesinde bu sözle aynı anlamı içeren ve oldukça yaygın olan “Dinsizin hakkından imansız gelir” ve “Dilencinin hakkından dolandırıcı gelir” gibi atasözleri de mevcuttur.

21. “Yayan erün umudu olmaz” (DKK. 1973: s.41).

Bu atasözünün anlatmak istediği insanın elinde gerekli olan unsurlar mevcut olmadıkça bir işin gerçekleşmesinde olumlu sonuç alma beklentisinin yersiz olacağıdır. Öyle ki insan bir işi gerçekleştirebilmek için gerekli ve yeterli seviyede malzemeye, vasıtaya sahip olmalıdır ki o işten ümit bekleyebilsin. Yine DLT.’de yer alan bir atasözü bu durumu çok güzel açıklamaktadır: “Kuş kanatın, er atın (Kuş kanadıyla, er atıyla)”. (DLT. I :1992: s.34).

22. “Karagoça kıymayınca yol alınmaz” (DKK. 1973: s. 1).

Özveri kavramının açıklandığı bu atasözünde, insanın bir işi başarması için mutlaka bir takım fedakârlıklar yapması gerektiği anlatılmaktadır. Bunun vurgusu da “kara koç” ile yapılmıştır. Koçun erkek olması ve “kara” renginin de kuvveti temsil etmesi sebebiyle, bu tabirin büyük özveriyi temsil ettiği anlaşılmaktadır. Günümüzde yaygın olarak kullanılan atasözleri arasında fedakârlık ve özveriyi karşılayan atasözleri şöylece sıralanabilir:

“Arı kahrı çekmeyen balın kahrın ne bilsin; Bal ile kaymak isteyen akçasına kıymak gerek; Balık avlayan elbette islanır; Can gitmeyince canan ele girmez; Emeksiz yemek olmaz; Evvel zahmet çeken sonra rahat eder; Kaya uçmazsa dere dolmaz; Kaymağı seven mandayı yanında taşır” (Yurtbaşı 2013:389-391); “Ekmeden biçilmez”. (Aksoy 1993: s.258).

23. “Gönlün yüce tutan erde devlet olmaz” (DKK. 1973: s.1).

Daha önceden açıkladığımız “Kibirlik eyleyen Tanrı sevmez” atasözüyle aynı anlamda olan bu atasözünü karşıladığı kavram alçakgönüllülüktür. Bugünkü atasözlerimizden “Ağaç meyvesi olunca başını aşağı salar”, “Akıllı adam yüksekten uçmaz”, “Alçak gönül yüce devlettir”, “Alçak uçan yüce konar, yüce uçan alçak konar”,

“Başak büyüdükçe boynunu eğer”, “Kişi kendini herkesten aşağı tutmalıdır”, “Yüce uçan alçak konar” (Yurtbaşı 2013: s.28); “Alt değirmen güçlü akar”, “Baş eğmekle baş ağrımaz”, “Dağ yürümezde abdal yürür”, “Eğilen baş taç giyer”, “El, etek öpmekle dudak aşınmaz” (Soykut 1974: s.80) şeklindeki atasözleri tevazünün önemini vurgulamaktadır.

24. “Karavaşa ton geyürsen katun olmaz” (DKK. 1973: s.1).

Bu atasözünde anlatılmak istenen, kişilerin belli özelliklere sahip olmasından sonra, onu başka bir biçime ya da karaktere sokmak faydasızdır. İnsanın, zor değişeceğini hatta hiç değişmeyeceğini anlatmak istemektedir. Bu atasözü ile aynı anlam doğrultusunda gelişen ve bu durumu vurgulayan atasözleri bugün de yaygın olarak kullanılmaktadır. Bunlardan bir kısmını şöyle sıralayabiliriz:

“Adam hacı olur mu varmakla Mekke’ye, eşek derviş olur mu taş çekmekle tekkeye?”, “Altından çarık giysen gene adı çarıktır”, “Atın kulağını kesin yine attır, domuzun kuyruğunu kesin yine domuzdur”, “Boz eşek siyah olmaz”, “Deve Kâbe’ye gitmekle hacı olmaz”, “Dokuzunda ne ise doksanında o olur”, “Domuzun burnunu kulağını kesmişler, yine domuz yine domuz”, “Eşeğe altın semer vurulsa eşek yine eşektir”, “Eşek, kulağı kesilmekle küheylan olmaz”, “Eşek kocamakla tavla başı olmaz”, “Eşek yine o eşek, amma çulu değişmiş”, “İt derisinden post olmaz”, “İtin/Köpeğin kuyruğunu kırk sene kalıba koymuşlar, düzelmemiş/yine eğridir”, “Karga gül dalına konmakla bülbül olmaz”, Kart kâfir Müslüman olmaz”, “Katrandan olmaz şeker, olsa da cinsine çeker”, “Yanmış harmanın öşürü olmaz”, “Yedisinde ne ise yetmişinde de odur”, “Zenci yüzü yıkamakla ağarmaz” (Yurtbaşı 2013: s.139-144). “Böyle gelmiş böyle gider” (Aksoy 1993: s.205), “Kurt köyünü değiştirir, huyunu değiştirmez” (Aksoy 1993: s.378), “Suyu havana koy, döv döv yine su” (Aksoy 1993: s.434). “Eşek at olmaz, ciğer et olmaz”, “Ev tosunu öküz olmaz”, “Kırk yıllık Kânî olur mu Yani” (Soykut 1974: s.194) gibi atasözlerine rastlanır.

25. “Gafil başun agrısın beyni bilür” (DKK. 1973: s.2).

Bu atasözü, yeterince düşünülmeden, etraflıca hesaplanmadan yapılan işlerin sonunda duyulacak pişmanlığı ifade etmektedir. “Akılsız başın cezasını ayaklar çeker; Kafanın yanmalarını, ayaklar çeker” (Yurtbaşı 2013: s.16-24); “Akıllı, söylemeden düşünür; akılsız düşünmeden söyler” (Aksoy 1993: s.130); “Akılsız kasabın gerisine kaçar masadı” (Aksoy 1993: s.131); “Akılsız köpeği yol kocatır” (Aksoy 1993: s.131) gibi atasözleri günümüzde bu atasözle aynı anlamı taşıyan sözlerdendir.

26. “Hakluya hakkı değer, haksuza yüzü karalığı kalur” (DKK. 1973: s.52).

Atasözünde anlatılmak istenen “adalet”tir. Adaletli davranış sonucunda herkes hak ettiği payı alacaktır. *Hak yerde kalmaz; Hak yerini bulur; İki elimiz yakamıza gelecek; Kadı ekmeğini karınca yemez* (Yurtbaşı 2013: s.11-12) günümüzde bu anlamda kullanılan atasözlerindendir.

27. “Yayanun umudu olmaz, babanun yılduzu olmaz” (DKK. 1973: s.64)

Hanifi VURAL, “Dede Korkut Destanlarında Geçen Atasözleri Üzerinde Bir İnceleme” adlı bildirisinde bu atasözünü şu şekilde açıklamaktadır: *“Karşılıksız beklenti, mesnetsiz ümit kişiyi iyi bir sonuca ulaştırmaz. Atalarımız hayatı yaşamak adına ham hayallerle vakit geçirmemiş, tarih sahnesinde emin adımlarla yürümüşlerdir”*

(https://www.academia.edu/9630722/DEDE_KORKUT_DESTANLARINDA_GE%C3%87EN_ATAS%C3%96ZLER%C4%B0 E.T 01/09/2016). Bugün yaygın bir biçimde toplumumuzca kullanılmakta olan *“Bekle gözlerim bekle, ne gelen var ne giden; Rüya boş gezenlerin sermayesidir; Rüya ile hülya, boş gezenlerin hocasıdır; Umut ile yaşayan açlıktan ölür; Ümit ile kanaat eden açlıktan ölür.”* (Yurtbaşı 2013: s.470-471); *“Ben umarım bacımdan, bacım ölür acıdan; Mahzun gönül krallardan kız umar.”* (Soykut, 1974: s.244) atasözleri de farklı örneklerden hareketle yine aynı konuya değinmektedir.

28. “Eygülü ulalur, kaburgalu büyür” (DKK. 1973: s.126).

Hanifi VURAL, “Dede Korkut Destanlarında Geçen Atasözleri Üzerinde Bir İnceleme” adlı bildirisinde bu atasözünüyle ilgili şu açıklamaya yer verir:

“Dede Korkut Destanlarında zamanın geçiciliği ve insan hayatının hızlı geçişi üzerinde de durulmaktadır. Bu bir anlamda dünya hayatının faniliğini ölümün gerçekliğini ortaya koyar. Günümüzde “Doğan büyür.” şeklindeki kullanım Dede Korkut Destanlarında karşımıza o günün söyleyiş özellikleriyle çıkar”.

(https://www.academia.edu/9630722/DEDE_KORKUT_DESTANLARINDA_GE%C3%87EN_ATAS%C3%96ZLER%C4%B0 E.T 01/09/2016). Yukarıda değinilmiş olan, ölüm ile ilgili atasözlerinin bu atasözünüyle paralel anlamda kullanıldığı görülmektedir:

“Anadan doğmak ölüm içindir, Azrail gelince oğul, uşak sormaz, Azrail’e bahane bulunmaz, Bey de ölür aptal da, Cümlemizin gideceği kara topraktır, Deve çökmedik ev varmış, amma ölüm girmedik ev yokmuş, Düşünsüz ev olur, ölümsüz ev olmaz, Ecel ne bir saat geri, ne bir saat ileri, Hepsi yalan, ölüm gerçek” (Yurtbaşı 2013: s.381-384).

SONUÇ

Dede Korkut Hikâyeleri’nde geçen atasözleri Türk boylarının yaşamı ve değer yargıları ile ilgili önemli unsurları içermektedir. XVI. yüzyılda yazıya aktarılan ve Eski Anadolu Türkçesinin izlerini taşıyan bu eser, Türk milletinin yüksek edebî değerlerinin kuşaklar arası aktarımını sağlayan mühim ürünlerindedir. İçerisinde barındırdığı hikâyelerden alınacak dersler, günümüze ışık tutacak niteliktedir. Vatan sevgisi, ailenin önemi, kullanılan araç-gereçlerin değeri gibi önemli konulara vurgu yapan eserde, bu unsurların önemine dikkat çeken atasözleri ayrı bir değer kazanmaktadır. Bu atasözleri, günümüzde çeşitli çalışmalarla yayımlanma imkânı bulmuştur. Nesilden nesile aktarılarak Türk milletinin hafızasında yer etmiş, birinci dereceden kültür taşıyıcısı rolü oynayan bu unsurlar, bu milletin fertleri tarafından günümüze dek yaşatılmıştır. Atasözleri günümüze gelinceye kadar,

çeşitli değişikliklere uğramıştır. Fakat bu atasözlerinin özünde yer alan, bunlar vasıtasıyla aktarılmak istenen mesajlar değişen atasözlerinde de yaşamaktadır. Hiç şüphesiz, bu atasözlerinin asıl kaynağının *Dede Korkut Hikâyeleri* olması mümkün değildir. *Dede Korkut Hikâyeleri*'nin yazıya geçirilmesinden önce de bu atasözleri bilinmekteydi. Bu atasözlerinin doğuşunun tarihin bilinmeyen dönemlerinde gerçekleşmiş olması muhtemeldir. *Dede Korkut Hikâyeleri* bu atasözlerinin bizlere ulaşmasında yazılı bir eser olarak önemli bir işleve sahiptir. *Dede Korkut Hikâyeleri*'nde Allah'a inanma, cömertlik, soya çekme, büyüklenmeme, fedakârlık, örnek alma gibi önemli konulara dikkat çeken atasözleri günümüzde aynı konular üzerine söylenmiş atasözleriyle benzerlik göstermektedir. Bu durum, Türk milletinin ortak şuurlatının ve toplumsal hafızasının zaman içerisinde gelişip tekâmül bulmasının yanında tam olarak başkalaşmadığını ifade etmektedir. Toplumsal hafızada yer alan gelenek ve görenekler, farklı kelimelerle de olsa Türk milleti arasında yaşamaya devam etmektedir. Günümüzde ağzılarda ve bölgelerde yaşayan atasözleri de göz önüne alındığında, *Dede Korkut Hikâyeleri*'nde geçen bir atasözünün farklı şekillerde dile getirilmiş birçok karşılığı meydana çıkacaktır. Atasözleri sözlü ürünler olduğundan yazıya geçirilmesi, yapısı ve işleyişi hakkında daha çok çalışma yapılması gerekmektedir. Bu çalışmamızda *Dede Korkut Hikâyeleri*'nde geçen 28 atasözünün vermek istediği mesaj ve vurguladığı konudan hareketle günümüz Türkçesinde tespit edilen atasözleri içerisindeki karşılıkları aranmıştır. Bu 28 atasözünün her biri için günümüzde yaşayan atasözlerinden anlamca uyuşan atasözleri verilmeye çalışılmıştır. Türkiye Türkçesinde, eserde geçen atasözleriyle aynı ya da paralel anlamda kullanılmakta olan birçok atasözü tespit edilmiştir. Bu durum, toplumsal yaşamın maddî unsurları hızla değişse dahi manevî değerlerin toplum içerisinde yüzlerce yıl sonra bile tekâmül bularak yaşadığını göstermektedir.

KISALTMA VE İŞARETLER

- Age. : Adı geçen eser.
c. : Cilt.
ç. : Çeviren.
D.K. : Dede Korkut Kitabı. (Ergin 2007)
DKK. : Dedem Korkudun Kitabı.(Gökyay 1973)
DLT. : Divânü Lûgâti't-Türk.
s. : Sayfa.
st. : Satır.
sy. : Sayı.
TDK. : Türk Dil Kurumu.
Yay. : Yayınları.

KAYNAKÇA

- Aksoy, Ö. A. (1965). *Atasözleri ve Deyimler*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Aksoy, Ö. A. (1993). *Atasözleri Sözlüğü I-II*. İstanbul: İnkılâp.
- Akün, Ö. F. (1989). Ahmed Vefik Paşa. *İslam Ansiklopedisi* (Cilt 2, s. 143-157). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Albayrak, N. (2009). *Türkiye Türkçesinde Atasözleri*. İstanbul: Kapı.
- Atalay, B. (1992). *Divânü Lûgâti't-Türk Tercümesi I-II-III*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Ateş, A. (1954). *Vesiletü'n-Necât Mevlîd*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Beyzadeoğlu, S. (2003). *Durûb-ı Emsâl-i Osmaniye*. İstanbul.
- Caferoğlu, A. (1929). Orhun Abidelerinde Atalar Sözü. *Halkbilgisi Haberleri*, 1(3).
- Devellioğlu, F. (2006). *Osmanlıca - Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. Ankara: Aydın Kitabevi.
- Dilçin, D. (2000). *Edebiyatımızda Atasözleri*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Ercilasun, A. B., & Akkoyunlu, Z. (2014). *Kaşgârlı Mahmud Dîvânü Lûgâti't-Türk (Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin)*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Ergin, M. (2007). *Dede Korkut Kitabı*. İstanbul: Boğaziçi .
- Gökyay, O. Ş. (1973). *Dedem Korkudun Kitabı*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Gölpınarlı, A. (2004). *Tasavvuftan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri*. İstanbul: İnkılâp.
- Hengirmen, M. (1983). *Pend-nâme*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- İzbudak, V. Ç. (1936). *Atalar Sözü*. İstanbul.
- Kaçalin, M. (2016). *Bölge Ağızlarında Atasözleri ve Deyimler*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Orkun, H. N. (1987). *Eski Türk Yazıtları*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Parlatır, İ. (2008). *Atasözleri*. Ankara: Yargı.
- Soykut, H. (1974). *Türk Atalar Sözü Hazinesi*. İstanbul: Ülker Yayınları.
- Şinâsî, İ. (1302 (1848)). *Durûb-ı Emsâl-i 'Osmaniye*. İstanbul: Matbaa-i Ebû Ez-ziyâ.
- Tekin, T. (2006). *Orhon Yazıtları*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Vural, H. (tarihsiz.) "DEDE KORKUT DESTANLARINDA GEÇEN ATASÖZLERİ ÜZERİNDE BİR İNCELEME" (https://www.academia.edu/9630722/DEDE_KORKUT_DESTANLARINDA_GE%C3%87EN_ATAS%C3%96ZLER%C4%B0E.T. 01/09/2016).

(<http://www.mumsema.org/kuran-meali/10206-kuranda-kibir-ayetleri-sure-ve-ayet-numaralari.html>)E.T.

09.08.2016

Yurtbaşı, M. (2013). *Sınıflandırılmış Atasözleri Sözlüğü*. İstanbul: Excellence Publishing.

